

A. Sajti Enikő

⋮ Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Szeged
⋮ sajt@hist.u-szeged.hu

PERBEN ÉS HARAGBAN

Litigation and Anger

U sporu i gnevu

Pihurik Judit: *Perben és haragban világháborús önmagunkkal*. Tanulmányok. Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2015

Pihurik Judit szegedi történész tudományos tevékenysége szorosan kapcsolódik Magyarország második világháborús történetéhez. Első munkáiban a háborút, különösen a keleti hadszíntér eseményeit egy sajátos, szubjektív szempontból, a magyar katonák naplói, visszaemlékezései alapján keltette életre. *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943* című könyve, amely 2007-ben jelent meg, elismerő szakmai fogadtatásban részesült.

Jelen kötet nyolc, már korábban megjelent tanulmányt tartalmaz. Mint az előszóban maga a szerző is megfogalmazza, „*a nyolc tanulmány mindegyike a második világháború időszakában gyökerezik, vagy annak következményeivel vet számot, mindegyik az egyén cselekvési lehetőségeit vizsgálja, és kutatómódszertani szempontból is kapcsolódnak*”. Valóban, Pihurikot elsősorban a történelem különös szeszélye folytán katonaruhába öltöztetett hétköznapi emberek háborús időben tanúsított magatartása, cselekvési lehetőségei érdeklik.

A Délvidék 1941 utáni történetéhez négy tanulmány kapcsolódik: a *Magyarok és szerbek a Délvidéken 1941–1944* című írásában a szerző a jórészt ismert levéltári forrásokon túl erőteljesen támaszkodik a visszacsatolásban

részt vevő tisztek visszaemlékezéseire is. Ritkasága okán külön említést érdemel Milenko Palić hajdani szerb munkaszolgálatos, később az Újvidéki Egyetem oktatójának visszaemlékezése, amelyet korábban éppen a szerző jelentetett meg.

Bayor Ferenc altábornagy, a visszacsatolt Újvidék városparancsnokának 1942–1943-as peréről és elítéléséről olvashatunk a következő tanulmányban, amelynek Pihurik találóan a *Kórkép mint történeti forrás* címet adta. Észak-Erdély visszacsatolásakor, majd a délvidéki harcok idején reaktivált Bayor újvidéki városparancsnoki tevékenysége elsősorban az újvidéki zsidókra kivetett „hadisarcról”, a délszláv telepések kitelepítéséről, s általában a szerbek elleni atrocitásokról híresült el. Pihurik azonban nem elsősorban ezeket a kérdéseket állítja tanulmánya középpontjába, hanem Bayor személyisége és tevékenységének mozzanatirányú érdeklik. Azt a mondhatni meglepő kérdést teszi fel, hogyan juthatott Bayor csekély szellemi adottságaival ilyen fontos szerephez, miért reaktiválták és nevezték ki Újvidék városparancsnokává a csapatszolgálatra már korábban alkalmatlannak, ideggyengének minősített Bayort? A szerző a fennmaradt polgári per (korábban lemondott katonai rangjáról) anyaga alapján részletesen bemutatja, miért vádolták meg lopással, közokirat-hamisítással, sikkasztással, hűtlen kezeléssel és hivatali visszaéléssel, s végül miért ítélték el hatrendbeli sikkasztásért és egyrendbeli közokirat-hamisításért két év börtönre. Az egykori városparancsnok Bayor tábornok története azonban itt nem ér véget – a háború után kiadták Jugoszláviának, ahol városparancsnoki tevékenysége miatt halálra ítélték és kivégezték. Tanulmánya végén Pihurik megállapítja: Bayor esete jól illusztrálja, milyen következményekkel jár, ha valaki nem képességei révén kerül fontos pozícióba, hiszen az egyéni kvalitások jelentősen befolyásolják, ki hogyan él a hatalom által felkínált lehetőséggel. De, teszi hozzá, Bayor pere azt is bizonyítja, hogy Magyarországon a háború idején is volt törekvés a visszaéléseket elkövetett tisztviselők felelősségre vonására. Kár, hogy az erre vonatkozó többi példára mindössze egy rövid lábjegyzetben utal.

A Délvidék tematikájú munkák közül a recenzens szerint a legtöbb új szempontot tartalmazó tanulmány az 1942. évi csurogi razziáról szóló „*Vagy ők, vagy mink*” című írás. Egyrészt azért, mert a szerző egy eddig ismeretlen forrást, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található, 1967 és 1973 között keletkezett négyezer oldalnyi (!) ezzel kapcsolatos nyomozati és peranyagot dolgozta fel, másrészt azért, mert az 1942. januári délvidéki razziának ez a csurogi szála eddig jórészt homályban maradt. Igaz, a legtöbbet kutatott, leginkább ismert újvidéki razzia monografikus feldolgozása is várat még magára. Mint ismeretes, Csurogon egy nagyszabású partizánfelkelés tervére hivatkozva, amelyet az eddigi kutatások nem igazoltak, mutat rá a szerző, napokon keresztül gyűjtötték össze és hallgatták ki a falu szerb lakosságát,

és egy kitörési kísérletre hivatkozva 873 szerbet, 13 izraelitát és egy magyart, köztük nőket, gyermekeket és aggastyánokat vertek agyon és géppuskáztak le – azaz megtizedelték Csurog akkori szerb lakosságát. A tanulmány 33 egykori katona, falusi tisztségviselő és csurogi lakos, zömében kisemberek razziában való részvételét elsősorban vallomásaik alapján rekonstruálja, de ez az alapja az események rekonstruálásának is. Kutatásai azt bizonyítják, a razzia végrehajtói nem kaptak arra vonatkozó utasítást, kit tekintsenek partizángyanúsnak, ezért pusztán a származásuk alapján a magyar állam ellenségének kikiáltott szerbekkel és zsidókkal végeztek brutális módon. Pihurik azt is hangsúlyozza, hogy Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök razziát elrendelő parancsa nem a polgári lakosság elleni fellépésre irányult. Meggyőzően bizonyítja azt is, hogy a faluban hisztérikus légkör alakult ki, amelyben jelentős szerepet játszottak a falu vezetői, különösen a falu főjegyzője, valamint a helyi magyar lakosokból verbuvált nemzetőrök. A szerbek elleni válogatás nélküli brutális megtorláshoz az is hozzájárult, hogy az odavezényelt katonáknak és csendőröknek minimális terepismeretük sem volt, nem tudtak szerbül, s ezért értékelődtek fel a falu főjegyzőjének hisztériát keltő hamis információi.

Figurái mégsem gonosztevők, nem született gyilkosok, hanem fegyveres szolgálatot teljesítő hétköznapi emberek, akik váratlanul olyan helyzetbe kerülnek, hogy beszűkülnek választási lehetőségeik, s úgymond csak végrehajtják azokat az ártatlannak tűnő lépéseket, amiket ez a parancsok alapján működő militáns világ megkíván. Így válnak részesévé több ezer ártatlan civil szerb és zsidó meggyilkolásának. Ez a háborús történet is tovább él, mutat rá a szerző tanulmánya végén, hiszen a csurogi szerbek nem felejtették el, mi történt velük a háború után, s a hatalmi helyzet megváltozása, a partizánok hatalomra kerülése után keményen visszavágtak nemcsak a csurogi, de az egész délvidéki magyarságnak: ártatlan emberek ezreit végezték ki, telepítették ki és fosztották meg vagyonától. A razziázó karhatalommal együttműködő csurogi magyarok száma legfeljebb ötven lehetett.

Pihurik történelmi látásmódja, a történelmi traumák kibeszélésének kiegyensúlyozott módja, imponáló forráskritikai tudása talán ebben a tanulmányában bontakozik ki leginkább. A szerző, miközben forrásait „beszéli”, nagyon is tisztában van azzal, hogy e források, jellegüknél fogva, csak a tettesek szemszögéből elevenítik fel a múltat, az áldozatok és a túlélők hangja ezek alapján nem szólaltatható meg. Ez az írása példa arra, hogyan lehet a délvidéki szerbeket és magyarokat ért háborús traumát úgy bemutatni, hogy azok mindkét oldalon egy jövőorientált nemzeti emlékezet alapjává válhassanak.

A következő tanulmány is délvidéki tematikájú, s az ottani orosz fehér-emigráció 1941 és 1944 közötti történetét, a velük kapcsolatos magyar és német terveket mutatja be magyar és szerbiai levéltári források segítségével. S míg a szerző jól ismeri az erre vonatkozó meglehetősen kisszámú magyar nyelvű szakirodalmat, a recenzens hiányolja a fehér-orosz emigrációra vonatkozó igen gazdag szerb, orosz és német nyelvű munkák ismeretét.

A kötet következő írása a szovjet hadifogságba esett, különféle rangú, iskolai végzettségű, civilben eltérő társadalmi státusú katonák visszaemlékezései alapján mutatja be a ma élénk érdeklődést és sok vitát kiváltó hadifogolysorsot, de a szerző figyelmet fordít a visszaemlékezők emlékezetének alakulására is. A *Hadifoglyok írták* című cikk például vitába száll azokkal, akik a hadifoglykérdést eredeti összefüggéséből, a háborúból kiragadva értelmezik – és egyértelműen leszögezi: „a kérdést tágabb kontextusban, a háborús tematikához illesztve” tárgyalja. Mert véleménye szerint a háború volt a gyökeres fordulat a katonák életében, a hadifogság csak ezután következett. Ez a motívum azonban, állapítja meg, a hadifoglyok visszaemlékezéseiben alig fordul elő. Kiindulópontja tehát nem a fogságba esés pillanata, hanem a Magyarország Szovjetunió elleni hadba lépése. Érdemes felhívni az olvasó figyelmét arra is, hogy merőben eltérő sajátosságú, feledésbe merült forrásokat vont be ebbe az írásába, a visszaemlékezések mellett a táborkból hazatérő foglyok ún. búcsúalbumait, „antifasiszta emlékkönyveit”, amelyeket a szovjet hatóságok politikailag manipuláltak.

A *Katonadolog 1945–1962* című tanulmány a „horthysta katonatisztek” háború utáni sorsát állítja vizsgálódása középpontjába. A szerző, mint írása végén megállapítja, nem tud egyértelmű, szentenciaszerű választ adni arra az alcím-ben megfogalmazott kérdésre, hogy a „horthysta katonatiszt” bűnbak vagy el-lenség volt-e. Egyrészt mindkettő, másrészt az általa tanulmányozott 255 volt tiszt 1945 utáni sorsának társadalomtörténeti elemzése azt mutatja, életpályájuk alakulása ezzel együtt is sokféle irányt vett, s bár a kommunista politikai rend-őrség irántuk való érdeklődése soha nem lankadt, sokan közülük jól boldogul-tak a civil életben, amelyet a szerző statisztikailag bizonyít.

Mintegy ennek cáfolataként olvasható a kötet következő, *A „horthysta kato-natiszt” mint potenciális kém a Rákosi-korszakban* című tanulmány, amely egy konkrét eseten keresztül mutatja be a korszak bűnbakképző mechanizmusának működését. A kötet utolsó írása, bár gyökerei visszanyúlnak a háború idősza-kára, 1956-os történet és kivételesen nem katonákról, hanem civilekről szól. A történet már-már paradox módon kezdődik, hiszen a népi demokrácia egy szekszárdi borospincében történő „aláaknázásához” kapcsolódik. Szereplői a dunántúli kisváros zárt baráti köréből kerülnek ki: orvos, ügyvéd, tisztviselő, tanár, alkalmazott, építész található közöttük, megfigyelők és megfigyelték ve-

gyesen. A szerző ezúttal is külön gondot fordít az általa használt belügyi irattípusok (ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, környezettanulmányok, operatív tervek, nyomozati anyagok stb.) forráskritikai elemzésére, jelezve ezzel azok forrásértékének lehetőségeit és korlátait.

A kötet talán legnagyobb erénye, mint többször is utaltunk rá, a szerző alapos forráskritikai felkészültsége és a nemzeti traumák tisztességes, aktuálpolitikai motiváció nélküli kibeszélésének szándéka. Feltárni, megismerni, szembenézni akar a múlttal, s nem elégszik meg az egyszerű, fekete-fehér válaszokkal.

